

УДК 94 (477)

DOI: 10.30840/2413-7065.4(81).2021.249061

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА КУЛЬТУРА В КРИМСЬКІЙ ОБЛАСТІ УРСР В 1950–1960-Х РОКАХ: ВІД РОЗВИТКУ ДО ЗАНЕПАДУ

Олена ГАЗІЗОВА

orcid.org/0000-0002-5353-5637

кандидат історичних наук,

завідувачка відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ

Анотація. У статті здійснено аналіз історії становлення національних шкіл у Криму в 1950–1960-х рр., розкрито специфіку та наслідки діяльності партійних, державних структур щодо здійснення національної політики у сфері функціонування культурно-освітніх закладів. У зв'язку з передачею Кримської області до складу Української РСР Кримський обком Комуністичної партії України вважав необхідним впровадження у 1954–1955 навчальному році вивчення української мови і літератури в школах Кримської області.

Незважаючи на прийняття 9 березня 1955 р. Радою Міністрів СРСР розпорядження про звільнення учнів початкових, семирічних і середніх шкіл союзних республік від обов'язкового вивчення мови корінної національності союзної республіки, Кримський обком продовжував проводити планомірну політику, спрямовану на вивчення української мови, починаючи з 2 класу, в усіх школах півострова. Динаміка зростання україномовних навчальних закладів простежувалася до початку 1960-х років. У статті актуалізується увага на методологічних підходах до вивчення української мови та літератури, зокрема уникненні формалізму, коли перевага надавалася, в першу чергу, оволодінню учнями розмовної мови. Сприяли цьому і організація позакласної роботи, проведення літературно-мистецьких вечорів тощо. Методисти спеціально створеного кабінету української мови в Кримському обласному інституті удосконалення кваліфікації вчителів постійно проводили моніторинг стану викладання української мови, велика увага приділялася організації проходження курсової перепідготовки вчителів.

З середини 1960-х років вищим керівництвом послідовно здійснювалася політика, спрямована на повне витіснення української мови з шкільної освіти. Русифікація охопила всі галузі культурного життя: видання преси, наукової, художньої літератури, шкільну та вищу освіту, мистецьке життя. Це призвело до того, що в Кримській області був найвищий, порівняно з іншими областями, відсоток українців, зросійщених за мовою.

Ключові слова: Крим; українська мова; освіта; культура; русифікація.

UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURE IN CRIMEAN REGION OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 1950s–60s: THE WAY FROM DEVELOPMENT TO DECLINE

Olena HAZIZOVA

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department

of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies of RIUS

Annotation. This article analyzes the history of the formation of national schools in Crimea in the 1950s-60s. It discloses the specifics and implications of party and state structures as for the implementation of national policies on the functioning of cultural and educational institutions. In

© Газізова О.

connection with the transfer of Crimean region to the Ukrainian SSR, the Crimean regional committee of the Communist Party of Ukraine considered it necessary to introduce the study of the Ukrainian language and literature in schools of Crimean region in the 1954/1955 school year.

Despite the adoption on March 9, 1955 by the Council of Ministers of the USSR of the order to exempt primary, seven-year, and secondary school students from compulsory study of the indigenous language of the union republic, the Crimean Regional Committee continued to pursue a purposeful policy aimed at learning the Ukrainian language from the 2nd class, in all schools of the peninsula. The dynamics of growth of Ukrainian-language educational institutions was traced back to the early 1960s. The article focuses on methodological approaches to the study of the Ukrainian language and literature, in particular the avoidance of formalism. The organization of extracurricular activities, literary and artistic evenings, etc. also contributed to this. Methodists of a specially created Ukrainian language classroom at the Institute for Teacher Training have constantly monitored the state of Ukrainian language teaching, and much attention has been paid to the organization of teacher retraining.

Since the mid-1960s, the top leadership has consistently pursued a policy aimed at the complete exclusion of the Ukrainian language from school education in Crimea. Russification covered all areas of cultural life: the press, science, fiction, school and higher education, artistic life. As a result, Crimean region had the highest percentage of Ukrainians Russified by language compared to other regions.

Key words: Crimea; Ukrainian language; education; culture; Russification.

Автономна Республіка Крим є особливим регіоном з огляду на геополітичне становище, обумовлене історичними, політичними та демографічними факторами. На сьогодні Крим включає в себе території сучасної Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, переданих до складу УРСР на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. та відповідного закону ВР СРСР від 26 квітня 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР». Цей регіон є єдиним у сучасній незалежній Україні, де переважають етнічні росіяни. До того ж вони проживають тут у першому-другому поколіннях, на відміну від ментально українізованих росіян Причорномор'я або Донбасу.

Вивчення досвіду розвитку української мови і культури в Криму впродовж ХХ ст., практики вирішення проблем впровадження українського контенту в соціокультурний простір Криму, зокрема вивчення української мови та літератури в школах півострова, є особливо

актуальним, оскільки глибокий науковий аналіз негативних рис і позитивних досягнень минулого потрібен для здійснення виваженої державної політики, освітньої реформи через врахування інтересів усіх його суб'єктів та задоволення вимог щодо освіти національних меншин. Адже захист освітніх прав національних меншин є одним із першорядних пріоритетів політики культурного різноманіття.

Українознавче осмислення проблеми дає можливість не лише ламати наявні стереотипи, але й руйнувати перешкоди, які стоять на шляху реінтеграції Криму в український соціум. Актуальність теми посилюється і тим, що в умовах анексії півострова українська соціогуманітаристика потребує відповідей на виклики сучасності, більш критичного аналізу набутого досвіду, врахування уроків минулого і пошуку нових наукових та практичних рішень для досягнення сьогодення та прогностичних моделей майбутнього.

Мета статті – проаналізувати основні соціокультурні зміни, пов’язані з передачею Кримської області до складу УРСР та впровадженням і розвитком українського культурно-освітнього контенту в Криму в 1950–1960-х рр., визначити найважливіші чинники, які вплинули на трансформаційні процеси в соціумі регіону.

Проблематика цих процесів широко представлена в історіографічних джерелах. На початку XXI ст. зусилля наукових інституцій НАН України зосередилися на підготовці повноцінної етнополітичної історії Криму. Детально ця проблема розробляється в Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інституті сходознавства НАН України. Зокрема, в 2005 р. була опублікована монографія «Крим в етнополітичному вимірі». У ній аналізуються етнополітичні процеси, соціально-економічний стан та культурно-освітній розвиток етнічних громад у Криму та їх вплив на сучасне суспільно-політичне становище [4]. Відчутний вклад у формування нового, об’єктивного, уявлення про історію Криму і народів, які здавна населяють його, зробила праця В. Сергійчука [7]. Помітним внеском у наукове осмислення специфіки та тенденцій розвитку української культури та мови в Криму стали праці П. Вольвача [2]. Для нашого дослідження цінним є те, що її автор аналізує історичне коріння, причини та чинники колізій у динаміці суспільних відносин в автономії, пов’язаних з передачею Кримської області до складу УРСР, ролі України в економічному та культурному відродженні півострова в повоєнні роки (1953–1963). Важливими для нашого дослідження є матеріали збірника

документів і матеріалів «Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015)» [5]. Для аналізу змін у соціальній структурі населення Криму основними джерелами є матеріали переписів 1939, 1959, 1989 і 2001 років [6].

За роки Другої світової війни (1939–1945) населення півострова зменшилося майже вдвічі (633 тис. проти 1 126 тис. у 1939 р.) [1, с. 448].

У 1941 р. з півострова було депортовано 63,4 тис. німців. Під час окупації жертвами нацистів стали понад 133 тис. місцевих жителів. До Німеччини на примусові роботи було вивезено 85,5 тис. молоді. Десятки тисяч кримчан загинули на фронтах Другої світової війни, десятки тисяч були евакуйовані в радянський тил [1, с. 448]. Нищівним демографічним ударом стала масштабна депортація кримських татар 1944 р. (понад 180 тис.) [1, с. 448]. На початку 1945 р. в семи з 26 сільських районів майже не залишилося мешканців.

Щоб зарадити демографічній та гуманітарній катастрофі, з 1944 р. до Криму почалися «добровільно-примусові» переселення громадян. Так, протягом 1944 р. з п’яти російських (Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської і Ростовської) і чотирьох українських (Київської, Вінницької, Житомирської і Подільської) областей прибуло 62 тис. селян [3, с. 14]. Ще 2377 сімей прибули з різних областей СРСР упродовж 1944–1946 рр. [3, с. 14]. Десятки тисяч переселенців поселилися в Кримській області у перші повоєнні роки. Однак масове переселення не дало суттєвого демографічного приросту, оскільки через складні соціально-побутові умови до початку 1950 р. понад половина (56,6%) переселенців залишили Крим [1, с. 455].

Становище майже не покращилося і в наступні роки. Уже з 1953 р. переселенський рух до Криму з України збільшився, а з Росії послабився.

Приєднання Криму до України в 1954 р. позитивно позначилося на його соціально-економічному та культурному розвитку. Як показав Всесоюзний перепис населення 1959 р., людність півострова зросла до 1 201,5 тис. [4, с. 336]. За наступні 30 років чисельність населення сягнула 2430,5 тис. Кількість росіян між переписами 1959 і 1989 років зросла з 858,273 тис. до 1629,542 тис., проте їхня частка в сукупному населенні зменшилася – з 71,43 до 66,28%. Натомість кількість українців зросла з 267,7 тис. до 625,9 тис. (частка в сукупному населенні збільшилася – з 22,28 до 25,46%) [6, с. 56–63].

Підтримуємо думку П. Вольвача, що саме передача Криму від Росії до України, яка відбулася 1954 р., врятувала півострів від економічної та гуманітарної катастрофи, і саме завдяки масовому переселенню з материкової України українців та величезним матеріальним ресурсам Української РСР відбулося повоєнне відродження Криму [2, с. 10].

Фактично одразу після входження Кримської області до складу УРСР постало питання про запровадження української мови в культурно-освітній простір півострова. Зрозуміло, що це було пов'язано і з утриманням переселенців та пожвавленням примусового переселенського руху. Разом з їхнім соціально-економічним облаштуванням ставилося питання і про українізацію культурного простору. Так, у доповіді на пленумі обкому партії 27 січня 1955 р. відзначалося, що після передачі області до складу УРСР серед жителів Криму «значно

підвищився інтерес до вивчення життя нашої республіки, її економіки, науки і культури... Про зрослий інтерес до культури українського народу свідчить те, що під час гастролей у Криму українських театрів і хореографічних колективів трудящі області проявили глибокий інтерес, ці спектаклі і концерти відвідали понад 100 тисяч осіб. Усе більше зростає інтерес до української культури і мови. За минулий період в області продано тільки книг українською мовою на суму 376 тисяч карбованців, особливо великий попит на такі книги, як «Кобзар» Т. Г. Шевченка, твори І. Франка, О. Кобилянської і твори радянських українських письменників. Крім того, серед передплатників поширено 23 011 екземплярів газет і журналів українською мовою. З великим успіхом демонструються українські кінофільми» [10].

Постановою бюро Кримського обкому КПУ «Про видання обласної газети українською мовою «Радянський Крим» від 30 вересня 1955 р. було затверджено рішення про початок з 1 листопада 1955 р. видання обласної газети українською мовою «Радянський Крим» з періодичністю 5 номерів на тиждень і разовим тиражем 20 тисяч екземплярів [5, с. 492].

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 26.V-1955 р. № 652, на клопотання кримських обласних організацій, Київський обласний пересувний український драматичний театр прибув у повному складі в червні 1955 р. до м. Сімферополя для постійної роботи в Кримській області під найменуванням «Кримський обласний пересувний український драматичний театр». У листі першого заступника голови Ради Міністрів УРСР М. Гречухи Президії ЦК КПУ

«Про покращення діяльності Кримського обласного українського драматичного театру» від 6 грудня 1956 р. акцентується увага, що обласні організації Криму, обком КП України, облвиконком, з прибуттям українського театру в область не виявили до нього потрібного піклування, зокрема не забезпечили створення належних умов для виробничо-творчої роботи і побутових умов для працівників театру. З метою поліпшення діяльності Кримського обласного українського драматичного театру вносяться пропозиції: 1. Стаціоналізувати театр в м. Сімферополі з тим, що обслуговування інших міст і сіл області театр проводитиме виїзними і паралельними спектаклями. 2. Передати театру в постійне користування будинок клубу МВС ім. Держинського по вул. Менделєєва, 3 в м. Сімферополі, що має зал для глядачів на 570 місць і використовується тепер переважно для демонстрування кінофільмів і проведення платних танцювальних вечорів. 3. Встановити напрямок діяльності Кримського українського театру як театру музично-драматичного, затвердити для цього найменування: Кримський обласний український музично-драматичний театр і, відповідно до цього, установити належні штати театру і провести укомплектування художнім персоналом [5, с. 529–531].

Хоча діловодство в Кримській області продовжувало вестися російською мовою, важливе значення надавалось запровадженню української мови в партійній роботі. Зокрема, у виступі першого секретаря Кримського обкому КПУ В. Комяхова на зборах партійного активу Кримської області 12 березня 1957 р. йдеться про те, що ряд товаришів на цих зборах виступали українською мовою. Це вперше на зборах обласного

партійного активу. «Ми вважаємо, що це цілком правильно і закономірно. І думаємо, що було б також правильно, коли б товариші, які володіють українською мовою, виступали в районах, колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях, на підприємствах, в творчих організаціях, наукових установах, в школах і вузах. Це тому, що в Криму понад 250 тисяч чоловік українського населення» [5, с. 535].

Особливо актуалізувалося питання про запровадження вивчення української мови в школах півострова. Вивчення української мови розпочато за бажанням батьків в окремих школах області вже в другій чверті 1954/1955 навчального року. Восени 1954/1955 навчального року було організоване відділення української мови і літератури при історико-філологічному факультеті Кримського педагогічного інституту. Для цього було створено одну академічну групу (25 чоловік) з числа студентів першого курсу інституту, у 1955/1956 навчальному році – дві академічні групи (50 чоловік). Відділення російської мови і літератури Кримського педагогічного інституту було переведене на навчальні плани і програми педагогічних інститутів Української РСР, якими було передбачено вивчення української мови на другому, третьому і четвертому курсах (190 годин) та української літератури на третьому і четвертому курсах (140 годин) [5, с. 357].

У Записці про запровадження вивчення української мови та літератури Кримського обкому партії на адресу ЦК КП України, зокрема, зазначалося: «У зв'язку з передачею Кримської області до складу Української РСР Кримський обком КП України вважає необхідним

вести у 1955–1956 навчальному році вивчення української мови і літератури в школах Кримської області» [8]. Також у цьому документі йшлося про введення української мови і літератури у всіх школах області з 2 по 8 клас.

Однак ставлення партійних радянських органів до вивчення національних мов у союзних республіках не було однастайним, вивчення української мови і володіння нею не набуло обов'язкового характеру для громадян не тільки Криму, але й України. 9 березня 1955 р. Рада Міністрів СРСР своїм розпорядженням за підписом М. Булганіна звільнила учнів початкових, семирічних і середніх шкіл союзних республік від обов'язкового вивчення мови корінної національності союзної республіки, якщо ця мова не була рідною і навчання у школі здійснювалося не на мові цієї республіки.

На виконання зазначених розпоряджень Рада Міністрів УРСР постановою від 11 серпня 1955 р. дозволила Міністерству освіти УРСР, по-перше, звільняти від обов'язкового вивчення української мови учнів, які прибувають з інших республік і вступають до 6–10 класів шкіл із російською мовою викладання, якщо вони самі цього побажать і якщо українська мова для них не є рідною; по-друге, переводити до старших класів, незалежно від оцінок з української мови, учнів протягом трьох років навчання. Такий підхід цілком вкладався у позицію Москви щодо російської мови як мови міжнаціонального спілкування.

В. Сергійчук вказує на те, що «зазначені вище процеси добре вкладалися в концепцію зближення націй при соціалізмі на основі взаємозбагачення та розвитку культур з перспективою їх нового злиття у комуністичному суспільстві.

Але на практиці це зближення означало пригноблення національних культур, у тому числі і української, і широке впровадження русифікації» [7, с. 246].

Незважаючи на загальносоюзні рішення, у річному звіті про роботу шкіл Кримської області за 1955–1956 навчальний рік у сфері вивчення української мови йшлося, що учні 2–4 класів повністю справляються з програмою і на якості засвоєння інших предметів це не відображається [5, с. 533]. Відзначалося, що учні з великим бажанням та інтересом ставляться до вивчення української мови, проте великими труднощами є те, що лише одиниці вчителів початкових класів володіють українською мовою і тому необхідно ввести вивчення української мови для вчителів початкових класів і забезпечити початкові класи спеціальними програмами та підручниками [5, с. 533].

У наступні роки спостерігався поступовий перехід кримських шкіл на навчальні плани Міністерства освіти УРСР. Зокрема, завідувач Кримського обласного відділу народної освіти О. Косяк на IX пленумі Кримського обкому КПУ у м. Сімферополі 8 жовтня 1957 р. доповідав, що в поточному навчальному році вже повсюди з 2-го класу вивчається українська мова як предмет, а в 117 школах для накопичення досвіду вона вивчається в 5–7 класах, а в місті Сімферополі за рішенням обкому партії і облвиконкому організована перша школа з українською мовою викладання, в якій навчається 214 учнів [9]. Про інтерес до навчання рідною мовою свідчить той факт, що не вистачає місць у гуртожитку для учнів. У своєму виступі О. Косяк закликав виселити сторонніх осіб, щоб звільнити місце для учнів школи,

аргументуючи, що така школа в області поки що лише одна, тоді як до Вітчизняної війни їх було 38, і, до речі, не було масового переселення в Крим із корінних областей України [9].

Завідувач відділу народної освіти О. Косяк зазначав, що «створення початкових класів з українською мовою навчання гальмується відсутністю таких семирічних і середніх шкіл, а тому переселенці української національності не бачать перспектив для подальшого нормального навчання» [7, с. 246].

Обласний відділ освіти в 1958 р. звітував, що трирічний досвід вивчення української мови довів, що учні добре засвоюють програму з української мови, а вивчення її не робить ніякої шкоди вивченню російської мови. За три навчальні роки школи, районні і міські відділи народної освіти, обласний відділ народної освіти, Кримський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів нагромадили певний досвід у справі запровадження і вивчення української мови. Це створило сприятливі умови для повсюдного введення української мови в школах Криму. З цією метою було організовано курси з вивчення української мови для всіх учителів других класів в кількості 1200 чоловік. У Кримську область було відряджено для роботи на курсах сорок висококваліфікованих фахівців української мови і методики її вивчення з інших областей України, надіслано потрібну літературу. Понад сто вчителів, які одержали знання з української мови на курсах, були прийняті студентами в Кримський педагогічний інститут на український відділ філологічного факультету. У 1957/1958 навчальному році українська мова вивчалася в 1704 класах з кількістю 26787

учнів (1206 других, 94 третіх, 494 четвертих, 71 п'ятих, 23 шостих і сьомих класах). У 5–7 класах українську мову вивчали 3075 учнів. Крім цього, організовані школи з українською мовою навчання: Сімферопольська середня, Столбівська початкова (Джанкойський район), Долинівська початкова (Зуйський район), Морська початкова (Чорноморський район), класи з українською мовою навчання в Білогірському районі. При Кримському обласному інституті удосконалення вчителів був створений кабінет української мови та літератури, методисти якого відвідали і зробили детальний аналіз близько тисячі уроків, побували в двадцяти містах і районах області. Інститут удосконалення кваліфікації вчителів видав і надіслав у школи дві брошури на допомогу вчителям української мови. На літо 1958 р. було заплановано перепідготувати на курсах з української мови 2400 вчителів других, третіх і п'ятих класів [5, с. 562].

Також у звіті відзначалося, що вибіркоче введення української мови призвело до того, що школи Кримської області працюють за двома навчальними планами. Це негативно відбивається на роботі шкіл. У зв'язку з цим виникла настійна потреба перебудувати роботу шкіл Криму за єдиним навчальним планом шкіл Української Радянської Соціалістичної Республіки. Першим етапом перебудови роботи шкіл Кримської області буде введення вивчення з першого вересня 1958–1959 навчального року української мови в усіх початкових і п'ятих класах [5, с. 562–565].

Проте в зазначених документах акцентується увага на вкрай обмеженій навчально-матеріальній базі для викладання української мови. В школах відсутні

таблиці, методичні посібники, збірники для вправ, збірники диктантів і переказів, плакати, портрети письменників тощо. Бібліотеки шкіл потребують поповнення українською літературою.

17 квітня 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла (відповідно до союзного) закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [7, с. 230]. У першому розділі ст. 9 цього закону говорилося: «Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. У школу, з якою мовою навчання віддавати дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів» [7, с. 245]. Закон у незмінному вигляді проіснував 30 років, до жовтня 1989 р.

Так, із протоколу засідання бюро Кримського обкому КПУ «Про факти порушення принципу добровільності у вивченні української мови в середній школі № 15 м. Сімферополя» йдеться про порушення статті 9 закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Зокрема, керівництво цієї школи і первинна партійна організація не організували під час підготовки до нового навчального року проведення широкої масово-політичної роботи серед батьків із роз'яснення закону про перебудову школи. І замість кропіткої виховної роботи серед батьків, особливо тієї групи, яка організовано добивалася відміни вивчення української мови в 5 «А» і 5 «Б» класах, намагалися вирішити питання адміністративним шляхом. Тому, окрім винесення

доган низці посадових осіб, було вирішено просити ЦК КП України зобов'язати Міністерство просвітництва УРСР терміново вирішити питання про навчальний план для шкіл з російською мовою викладання, в яких частина учнів не вивчає української мови [5, с. 572–575].

У Доповідній записці секретаря ЦК КПУ А. Скаби та завідувача відділу шкіл ЦК КПУ К. Колосової про стан вивчення російської та української мов у школах Кримської області 26 листопада 1959 р. зазначалося, що в Кримській області проживає 71 відсоток росіян і 22,2 відсотка українців. За останні чотири роки з різних областей України було переселено до Криму понад 17 тисяч сімей, з цього числа половина – із західних областей України. Українська мова вивчається в усіх 3–6 і в деяких 7 класах шкіл області, за винятком шкіл м. Севастополя, Вольнівської школи Красновардійського району і Сакської восьмирічної школи Сакського району, переважну більшість учнів яких складають діти військовослужбовців [5, с. 578].

Також відзначалися і труднощі та ускладнення в процесі вивчення української мови в школах Кримської області:

– у багатьох школах українську мову розпочинають вивчати з 5 класу. При цьому ставиться важке завдання – протягом одного року учні, крім вивчення в повному обсязі програмного матеріалу за п'ятий клас, повинні оволодіти програмним матеріалом за попередні 2–4 класи;

– у вивченні української мови допускається формалізм, багато часу, зокрема, витрачається на вивчення граматики, недостатня увага приділяється розвитку усної мови;

– Міністерство освіти УРСР не розробило спеціальних програм з

української мови для шкіл Кримської області, не опрацювало інструктивно-методичних вказівок з питань вивчення української мови;

– вчителі розпочинають, як правило, оцінювати знання учнів з української мови в перші ж місяці навчання, причому часто виставляють незадовільні оцінки, що теж не можна вважати правильним. Все це викликає незадоволення батьків, ускладнює справу, не може сприяти успішному оволодінню учнями української мови і призводить до надмірного переобтяження дітей [5, с. 575–577].

У річному звіті про роботу шкіл Кримської області за 1958/1959 навчальний рік у сфері вивчення української мови зроблено акцент на організації методичного супроводу вивчення української мови в школах області. Викладачі української мови п'ятих класів надають методичну допомогу вчителям початкових класів, які раніше українську мову не знали, а здобули знання на курсах. У наданні методичної допомоги вчителям української мови велику роботу провів Інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Працівники кабінету мови побували по 1–2 рази в усіх містах і районах області, вивчали стан викладання у 100 школах – відвідали і детально проаналізували понад 1000 уроків, провели понад 80 семінарів тощо. Постійна увага з боку Інституту до стану викладання української мови і рівня знань учнів з цього предмета відіграла певну роль і була відчутна як у школах, так і на уроках окремих учителів [5, с. 578].

Результатом цілеспрямованої освітньої політики протягом 1955–1960 рр. стало введення в 1960/61 навчальному році української мови в усіх 2–7 класах

та частині 8–10 класів. Як зазначається у звіті про роботу шкіл за 1960/1961 навчальний рік, навчання паралельно російською та українською мовами велося в початкових школах м. Алушти та м. Сімферополя (по одній у кожному місті) та в Білогірській початковій школі [5, с. 373].

На початку 1960-х років у Криму продовжується курс на розширення використання української мови в освітньому процесі. У річному звіті про роботу шкіл Кримської області за 1960/1961 навчальний рік у сфері вивчення української мови зазначалося, що після прийняття Закону про школу громадськість області висловила за вивчення української мови. Лише невеличка частина батьків за різних мотивів виявила бажання, щоб їхні діти не вивчали української мови. Досвід останніх років показав, що вивчення української мови не тільки не складає труднощів для учнів, а, навпаки, сприяє піднесенню успішності з російської мови. У звіті також наводиться багато прикладів методичної майстерності вчителів української мови та літератури шкіл області та розкривається масштабність підготовки і проведення 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка в школах Кримської області [5, с. 630–635].

У 1961/1962 навчальному році вивчення української мови та літератури було впроваджено в усіх 2–8 класах шкіл області. В окремих школах м. Сімферополя, Керчі, Алушти, в Красногвардійському, Бахчисарайському, Джанкойському та інших районах українська література вивчалась також у 9–10 класах. Крім того, в двох школах-інтернатах м. Сімферополя (№ 1 та № 3) навчання проводилось українською мовою. Забезпечення шкіл кваліфікованими

викладачами, систематична робота внутрішньошкільних предметних комісій, творче застосування нових, більш ефективних форм і методів викладання української мови та літератури – все це сприяло значному підвищенню успішності учнів, озброєнню їх глибокими, міцними знаннями та практичними навичками. У річному звіті акцентувалася увага на успішних практиках кращих вчителів української мови та літератури Кримської області. Зокрема, вчителі української мови та літератури широко застосовували в практиці своєї роботи метод перекладної граматики, який дозволив забезпечити принцип паралельності у викладанні двох мов [5, с. 660–663].

Особлива увага приділялася організації позакласної роботи з учнями: проведенню вечорів, присвячених творчості українських письменників, конкурсів на кращий дитячий твір, написаний українською мовою, виступів перед населенням з лекціями про життя і творчість класиків української літератури, про досягнення в розвитку культури Української Радянської Соціалістичної Республіки. Разом з тим головним серйозним недоліком у викладанні української мови та літератури було захоплення теоретичним вивченням граматики, що призводило до механічного зазубрювання учнями правил, визначень і часто являло собою дублювання теоретичного матеріалу двох граматик, втрату інтересу учнів до вивчення предмета, обмеженість лексики, неможливість вільно розмовляти українською мовою.

Як бачимо, за короткий період у Кримській області УРСР вдалося організувати планомірний процес запровадження і вивчення української мови. Проте вже з середини 1960-х років

відбувається різке скорочення шкіл з українською мовою навчання. В 1966/67 навчальному році таких залишилося три школи-інтернати: Джанкойська восьмирічна на 210 учнів, Сімферопольська середня – на 308 і Гвардійська восьмирічна – на 175. А вже у 1970 р. в Криму залишилася єдина школа з українською мовою навчання на 412 учнів – у Сімферополі. Політика русифікації охопила не лише сферу освіти, руйнівного впливу зазнала вся гуманітарна сфера: наука, культура, книговидавнича справа. На початку 1960-х років українська мова витісняється зі сторінок періодичних кримських видань. У грудні 1959 р. постановою бюро обкому партії ліквідовано газету «Радянський Крим», вона стала виходити під назвою «Крымская правда», тепер уже російською та українською мовами. Тираж «дублерів» був набагато меншим, ніж тираж «основного складу». Так, «Крымская правда» у 1960 р. мала тираж російською мовою 80 000 примірників, а українською – 15 000, «Крымский комсомолец» у 1962 р. мав тираж російською 28 600, українською – 1200 примірників [6, с. 377].

Це призвело до того, що в Кримській області був найвищий, порівняно з іншими областями, відсоток українців, зросійщених за мовою. Він становив майже половину загальної кількості українців у Криму – 47,03%. Для порівняння: в інших російськомовних регіонах цей відсоток становив: 12,48 – у Луганській області, 21,03 – у Донецькій, а також 28,06 – у м. Києві [6, с. 377].

Невтішне для української мови становище було прямим наслідком послідовного пресингу з боку Москви і відповідних дій Міністерства освіти України. 13 жовтня 1978 р. Рада Міністрів СРСР

приймає постанову «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках», 26 травня 1983 р. був ухвалений документ «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах і інших учбових закладах союзних республік». Цією постановою передбачалося різке збільшення шкіл з російською мовою викладання, вивчення її в старших групах дошкільних закладів. Учителям російської мови доплачували 15% до заробітної плати.

Таким чином, після передачі Криму до складу УРСР на півострові почалося активне впровадження української мови. Однак з середини 1960-х років під тиском Центру вивчення української мови згортається. Вищим центральним партійним керівництвом послідовно здійснювалася політика, спрямована на повне витіснення української мови з шкільної освіти і з життя взагалі. Політика русифікації фактично була стрижнем усіх документів, постанов, які приймалися в ті роки в галузі освіти і культури. Процес русифікації в Криму йшов паралельно з процесом русифікації в Україні в цілому, але набув на півострові особливо катастрофічних розмірів. Русифікація охопила всі галузі культурного життя: видання преси, наукової, художньої літератури, шкільну та вищу освіту, мистецьке життя.

Проте для нашого дослідження цінним був досвід впровадження української мови в закладах освіти Кримської області УРСР в 1950-х – на початку 1960-х рр. Як бачимо, попри цілеспрямовану політику центральних органів влади на русифікацію культурно-освітнього простору союзних республік та

зменшення ролі мов корінних народів, що давала можливість звільнення дітей від вивчення національних мов, Кримський обком КПУ здійснював плановий комплекс заходів щодо утвердження вивчення української мови. За цей період були успішно накопичена методична, матеріально-технічна база, налагоджений процес підготовки та підвищення кваліфікації вчителів, відкриті чотири школи з навчанням українською мовою та двомовні школи. Також необхідно відзначити, що якщо в 1961 р. українською мовою навчалися 0,4% кримських учнів, то у 2003 р., на 12-му році незалежності України, державною мовою навчалися лише 0,7% кримчан, при цьому 23,4% школярів були етнічними українцями. На момент анексії півострова в Криму з майже 600 загальноосвітніх навчальних закладів шкіл з українською мовою функціонувало лише сім, більшість з яких знаходились в приміщеннях з порушенням санітарно-гігієнічних умов (за роки незалежності України побудоване єдине приміщення для Сімферопольської української гімназії). Українці як титульна нація не отримували належної державної підтримки у вирішенні культурно-освітніх потреб. Натомість простежувалася постійна підтримка Росією російської громади півострова, лобювання ідеї «русского мира» та «исконно русского Крыма». В цих умовах через недостатню підтримку Україною української та кримськотатарської громад, які здатні були б протистояти сепаратистським загрозам, ідеологічна війна на теренах Криму була програна ще до 2014 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та

етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.

2. Вольвач Петро. Українське відродження Криму. Київ: 7БЦ, 2021. 267 с.

3. Котигоренко В. О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. Київ: Світогляд, 2005. 222 с.

4. Крим в етнополітичному вимірі / за ред. І. Ф. Кураса. Київ: Світогляд, 2005. 533 с.

5. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): збірник документів та матеріалів; упоряд.: О. Г. Бажан (керівник), О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 1092 с.

6. Національний склад населення України. Ч. 1 (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). Київ, 1991. 219 с.

7. Сергійчук В. Український Крим. Вишгород: ПП Сергійчук, 2016. 362 с.

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 4998. Арк. 247–248.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 53. Спр. 536. Арк. 71–72.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 5813. Арк. 21–22.

REFERENCES

1. SMOLII, V., KULCHYTSKYI, S., YAKUBOVA, L. (2016). *Donbas and Crimea in the Economic, Sociopolitical, and Ethnocultural Space of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges, Perspectives* (An Analytical Report). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 616 p. [in Ukr.]

2. VOLVACH, P. (2021). *Ukrainian Spring in Crimea*. Kyiv: 7BTs, 267 p. [in Ukr.]

3. KOTYHORENKO, V. (2005). *Crimean Tatar Repatriates: Problems of Social Adaptation*. Kyiv: Svitohliad, 222 p. [in Ukr.]

4. KURAS, I., ed., (2005). *Crimea in Ethnopolitical Dimension*. Kyiv: Svitohliad, 533 p. [in Ukr.]

5. BAZHAN, O., BLASHCHUK, M., BORIAK, H., et al., comps. (2016). *Crimea under Social and Political Transformations (1940–2015): Collected Documents and Materials*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 1092 p. [in Ukr.]

6. *National Composition of the Population of Ukraine. (According to the All-Ukrainian Population Census of 1989)*. (1991). Part 1. Kyiv, 219 p. [in Ukr.]

7. SERHIICHUK, V. (2016). *Ukrainian Crimea*. Vyshhorod: PE Serhiichuk, 362 p. [in Ukr.]

8-10. *Central State Archives of NGOs of Ukraine*. [in Ukr.]